

УДК 811.161.2'371

АКСІОЛОГІЧНО-ОРІЄНТАЦІЙНА ФУНКЦІЯ ДЕСКРИПЦІЙ: ОСОБЛИВОСТІ СПІВВІДНОШЕННЯ ОПИСОВОСТІ Й ОЦІННОСТІ У ПРОЦЕСІ ЇЇ РЕАЛІЗАЦІЇ

Різномасштабна інтерпретація художнього тексту можлива тільки при врахуванні семантичного навантаження всіх його елементів, зокрема – **дескриптивних** (описових, ознакових) та **аксіологічних** (оцінних) номінацій як важливих чинників формування і репрезентації глибинних смислів інформаційного потоку. Їхнє значення великою мірою залежить від контексту й може змінюватися під впливом його трансформацій, адже розгортання тексту зумовлює розширення узуального значення слова, наповнення його додатковими прихованими смислами.

Зазначимо, що **дескрипції** ми розуміємо як однослівні або багатослівні описові одиниці, що здійснюють номінативно-референційну функцію власного імені й використовуються для кваліфікації денотата за певною (постійною / ситуативною, одиничною / комплексною) ознакою, виділяючи його з-поміж інших об'єктів (детальніше див. [19]). Напр.: *“А якоїсь ночі йому приснився дивний сон: мовби явився до нього знову **хтось** у білому одязі з **лицем сяйливим і прекрасним...**”* К. Мотрич.

У текстах дескрипції відіграють роль носія сконденсованої чи розгорнутої, облігаторної чи другорядної, релевантної чи периферійної ознаки денотата, але тільки незначна частина цих номінативно-описових засобів має об'єктивний характер, тому вони досліджуються не ізольовано, а у складі висловлювання, з урахуванням комунікативно-прагматичних ситуацій. При цьому неодмінно беруться до уваги індивідуально-авторські модальності, конотативні нашарування, аксіологічні рамки, які розширюють семантичні межі лексем-носіїв дескриптивної інформації, що і зумовлює **актуальність** пропонованого дослідження.

Виділяючи аксіологічно-орієнтаційну функцію дескрипцій, спираємось на ряд праць українських та зарубіжних дослідників, в якому знайшла своє відображення проблема співвідношення описового й оцінного аспектів у семантиці слова і висловлювання (Н. Арутюнова [1-2], Н. Бойко [3], Г. Величенко [5], Т. Вільчинська [6], О. Вольф [7-8], В. Іващенко [9], В. Кононенко [10], Т. Космеда [11], У. Соловій [14], В. Телія [15-16], В. Труб [17], Р. Хеар [18] та ін.). Більшість із них дотримуються думки, що “у висловлюваннях природної мови, які приписують об’єкту ті чи інші властивості, оцінний і дескриптивний компоненти нерозривно пов’язані і в багатьох випадках неподільні” [9, с. 24]. У дисертації У. Соловій читаємо: “Поділ аксіологічних номінацій на **власне оцінні** та **контекстуально оцінні** є, на наш погляд, одним із найдоцільніших при аналізі художнього тексту, оскільки враховує наявність латентних, імпліцитних аксіологічних сем у значеннєвому полі навіть тих найменувань, які характеризуються як дескриптивні і належать до денотативної номінативної структури” [14, с. 7-8].

Предметом суперечки було і, очевидно, залишається питання про критерії виокремлення, кількісне співвідношення та функціональне навантаження згаданих компонентів у структурі висловлювання загалом і номінацій – зокрема, тому **метою** пропонованої статті є аналіз особливостей співвідношення описового й оцінного аспектів у процесі реалізації аксіологічно-орієнтаційної функції дескрипцій.

Маніфестована функція виконується у тому випадку, коли суб’єкт мовлення не бажає скористатися власною назвою чи ім’ям об’єкта, оскільки вони, на його думку, не володіють достатньою експресією чи потенційними можливостями для передачі ставлення комунікантів одне до одного. Ці особливості можуть передаватися позитивно чи негативно маркованими описовими одиницями або конструкціями. Безперечно, під час кожного конкретного мовленнєвого акту дескрипції виконують найчастіше комплексні функції, тому й аксіологічне функціональне навантаження вказаних мовних засобів у багатьох випадках виявляється лише із врахуванням інших функцій,

які виконує ця мовна одиниця у художніх текстах (номінативно-образної, ідентифікаційно-референтної, апелятивної тощо).

Скажімо, В. Труб зазначає, що оцінні судження можуть знаходитися і в дескриптивній частині твердження, і в модальній рамці мовця [17, с. 585], а Р. Хеар вказує, що деякі об'єкти можуть отримувати дескрипції інформаційного та оцінного характеру [див. 18].

Окремі автори розглядають так звані **дескрипції оцінки**, які “не тільки кваліфікують об'єкт, але й оцінюють його за найрізноманітнішими параметрами” [4, с. 12].

Об'єктами оцінювання (як і дескриптивного десигнування) можуть бути адресант (самооцінка), адресат, стороння особа, ситуація чи певна річ, що в тій чи іншій мірі становлять предмет зацікавлення комунікантів.

Структура оцінки відзначається наявністю різнорівневих складових частин, таких, як суб'єкт, предмет, характер, підстава оцінки, модальна рамка, аксіологічний предикат, оцінна шкала тощо [див. 12]. О. Вольф у структурі оцінки виділяє суб'єктивний компонент, який передбачає позитивне чи негативне ставлення суб'єкта оцінки до її об'єкта, та об'єктивний (**дескриптивний**, ознаковий), що “орієнтується на власні якості предметів чи явищ, на основі яких виноситься оцінка” [8, с. 22]. Тому один із основних теоретичних законів взаємозв'язку дескриптивної й оцінної структур висловлювання – залежність їх співвідношення від відповідної аксіологічної шкали, на основі якої відбувається інтерпретація певної номінативної одиниці.

Отож, теоретичні праці, які стосуються питання співвідношення дескриптивного та оцінного аспектів у структурі слова і висловлювання, дають підстави виокремити такі види описових сполук залежно від наявності чи відсутності в них аксіологічних конотацій:

1. Контекстуально-оцінні дескрипції – слова з первинним дескриптивним компонентом, що набувають аксіологічного забарвлення тільки у відповідних контекстах.

Доцільність виділення такого типу описових номінацій підтверджується поглядами багатьох дослідників, зокрема, Н. Бойко зазначає: “Нейтральні лексеми традиційно виконують номінативну функцію, підлягають класифікації на основі денотативно-сигніфікативного макрокомпонента значення й тільки в спеціально організованих контекстах можуть змінювати свій статус, ставати експресивно маркованими...” [3, с. 79]. Наприклад:

“Після того я зайшов до Павки через два дні. Він лежав, заплющивши очі. Я глянув на нього й мені зробилося моторошно. Лице зжовкло, риси загострилися, поглибшали складки від крилець носа – в ліжку був не Павка, а маленький дідок” (Г. Шкляр).

Сама по собі дескрипція “*маленький дідок*” поза конкретним текстом не має ніякого аксіологічного забарвлення, але використана стосовно підлітка, вона виконує саме ту функцію, яку і покладав на неї автор: передати критичний стан і погане самопочуття хворого хлопчика-шестикласника.

Наведемо ще приклад:

*“ — Жити набридло, свинопасе? — поцікавився майже лагідно **той, що тримав дівчину**”* (О. Говда).

Описова сполука, наявна в структурі аналізованого фрагмента тексту, ізольована від нього, дає мінімум інформації, недостатній для адекватної інтерпретації її значення. І тільки звернувшись до контекстуального оточення, що наповнює дескрипцію додатковими семантичними відтінками, розуміємо: мова йде про одного із нападників, від яких головному персонажеві вдалося врятувати дівчину. Таким чином, контекст дає необхідну інтерпретаторові інформацію для правильного розшифрування значення дескриптивної конструкції. Описова сполука, декодована крізь призму вказаної ситуації, отримує додаткові негативні аксіологічні конотації, які втрачаються у випадку її ізоляції або введення у контекст із нейтральною чи позитивною семантикою.

Текст виступає своєрідним каталізатором, який вияскравлює зміст аналізованої описової конструкції та спричиняє зсув її семантики від нейтральної дескриптивної до аксіологічної зі знаком “—”. Наведений приклад

дає підстави погодитися із думкою О. Вольф про те, що “в природній мові два аспекти – дескриптивний і оцінний, переважно суміщуються, утворюючи певне зрощення, “амальгаму”... двох структур, які накладаються одна на одну” [7, с. 393].

Текст як дискурс є тим фактором, який допомагає адекватно інтерпретувати таке “зрощення”, збагачуючи дескриптивні номінації різноманітними додатковими семами, серед яких оцінний аспект займає одне з найважливіших місць.

2. Власне оцінні дескрипції, яким не потрібний контекст (на користь виокремлення такого виду висловлюється, скажімо, М. Селезньов [13, с. 65], його приклад: *страшний негідник*). Власне оцінні номінації потенційно можуть сприйматися та інтерпретуватися реципієнтом і за рамками художнього тексту, тому в працях деяких дослідників трапляються твердження про те, що подібні номінативні одиниці передають виключно суб’єктивно-оцінне ставлення суб’єкта номінації до свого об’єкта, втрачаючи при цьому нейтральний описовий елемент [див., напр.: 2; 18].

На нашу думку, аксіологічні конотації не нівелюють цілком дескриптивну частину номінації чи висловлювання, тому вважаємо за доцільне кваліфікувати такі мовні засоби як власне оцінні дескрипції, які можуть передавати позитивне чи негативне ставлення адресанта до референта описової оцінної номінації, зокрема:

а) **позитивно-аксіологічна** дескрипція:

“Батьки вважають його позитивним і серйозним хлопцем. Радять у чоловіки” (О. Жовна).

Описові конструкції, які виконують у художніх текстах аналізовану функцію, призначені для передачі позитивної, схвальної оцінки референта мовлення. Оцінювання може здійснюватися безпосередньо мовцем, тоді найчастіше він передає власну думку про суб’єкт оцінювання; однак, можливі випадки (як це маємо у наведеному прикладі), коли текст презентує “пасивний”

аксіологічний акт, суть якого полягає в тому, що один із комунікантів передає думку про референта оцінювання інших осіб, які не беруть участі у розмові;

б) **негативно-аксіологічним** функціональним навантаженням характеризуються такі дескриптивні конструкції, які призначені передавати негативне, несхвальне ставлення до об'єкта оцінювання. Наприклад:

*“День мені здавався чимось неправдивим, зайвим, від якогось часу я чекав ночі, темені, день був **настирливим, надокучливим** гостем, котрого хотів би якнайскоріше спекатися”* (Н. Бічуя).

Виділена описова сполука у наведеному фрагменті тексту відзначається негативним маркуванням і допомагає суб'єкту мовлення точніше передати власний психологічний настрій. У цьому йому допомагає компаративний елемент семантики дескрипції. Порівняння дня як частини доби із набридливим гостем скеровує розгортання тексту у певному руслі, оскільки епітетам *“настирливий”, “надокучливий”* (синонімічний ряд можна продовжити) притаманна однозначна негативна характеристика. Оцінний компонент у семантиці зазначених лексем фіксується не у конотативному компоненті, а в денотативній сфері, тому знак “–” є обов'язковою і невід'ємною складовою частиною їхнього значення.

Матеріал нашого дослідження показує, що всі аксіологічно забарвлені описові конструкції відзначаються яскравою суб'єктивністю, оскільки найчастіше передають не абсолютну, однозначну оцінку, а репрезентують психологічні особливості й ставлення того, хто номінує (номінатора), до того, хто (або що) номінується (номіната). Найяскравіше подібні властивості дескрипцій експлікуються тоді, коли аксіологічно-орієнтаційна функція поєднується із апелятивною. Порівняймо:

“Карбівничий кидав геть незакінчену роботу, проклинав Ковалю й погрожував йому:

— *...Триклятий бездаро, нужденний реміснику! Йди геть, туди, звідкіль приволікся у наші краї! Ти заважаєш моїй роботі, Ковалю!”* (Н. Бічуя).

Як уже було зазначено, суб'єктом оцінювання можуть виступати безпосередні комуніканти, один із них або сторонні особи, які не беруть участі у конкретному комунікативному акті. У тому випадку, коли їхні погляди або системи цінностей не збігаються, спостерігаємо “аксіологічний конфлікт”:

“ – *Це ти винен у тому, що сталося, Ігоре, – шипіла крізь сльози Маргарита.*

– *Я? А хто так нагло одружився з першим-ліпшим волоцюгою?*

– *Що? По-перше, він не волоцюга, а впевнений у собі чоловік, забезпечений до того ж.*

– *Кар'єрист, шкурник, підлабузник, а тепер ще й зрадник-колаборант!*

– *По-друге, він не перший-ліпший, він просив моєї руки три роки.*

– *Імпотент, – з надією в голосі процідив я”* (В. Кожелянко).

Розбіжності у поглядах на оцінюваний об'єкт зумовлюють непорозуміння між комунікантами, яке маніфестується у суперечці між ними і пояснює використання різних за аксіологічно-експресивним характером дескриптивних номенів. Як бачимо, від контексту залежить значення не тільки дескрипцій, які завдяки йому потенційно можуть набувати аксіологічного забарвлення, а й власне оцінних номінацій, оскільки аксіологічний знак і смислові нашарування навіть найбільш однозначних із них теж залежать від прагматичного, контекстуального оточення.

Таким чином, проведений аналіз дає підстави зробити наступні висновки. Дескриптивна й аксіологічна структури семантики номінації і висловлювання тісно пов'язані і взаємодоповнюють одна одну. Описові сполуки можуть отримувати додаткові оцінні конотації або новий аксіологічний знак, використовуючись у семантичному просторі тексту, де функціональне навантаження зазначених номінативних одиниць полягає у тому, що вони стають одним із факторів забезпечення внутрішньої цілісності дискурсу та засобом вираження інтенцій автора.

Аксіологічно-орієнтаційна функція описових номінацій виділяється тоді, коли основне завдання використаних у художніх текстах дескрипцій полягає в

акумулюванні й трансляції певних (позитивних чи негативних) експресивних відтінків, оскільки різновекторна характеристика денотатів екстралінгвальної дійсності неминуче передбачає наявність більшого чи меншого обсягу аксіологічних аспектів. На основі узагальнення праць дослідників вказані описові номінації поділяємо на **контекстуально-оцінні** та **власне оцінні дескрипції**. У межах кожного виду окремими підвидами делімітуємо позитивно-аксіологічні та негативно-аксіологічні дескриптивні номени.

ЛІТЕРАТУРА

1. Арутюнова Н.Д. Дескрипции и дискурс / Н.Д. Арутюнова // Арутюнова Н.Д. Язык и мир человека : [2-е изд., испр.] / Н.Д. Арутюнова. — М. : Языки русской культуры, 1999. — I—XV. — С. 95—129.
2. Арутюнова Н.Д. Типы языковых значений. Оценка. Событие. Факт / Н.Д. Арутюнова. — М. : Наука, 1988. — 339 с.
3. Бойко Н.І. Українська експресивна лексика: семантичний, лексикографічний і функціональний аспекти / Ніжинський державний університет імені Миколи Гоголя / Бойко Н.І. — Ніжин : Аспект-Поліграф, 2005. — 552 с.
4. Боркун М.Н. Именной предикат : типология и функциональные характеристики элементов / М.Н. Боркун, Н.М. Тхор // Коммуникативный аспект языка : процессы и единицы. Межвузовский сборник научных трудов. — Ленинград, 1991. — С. 3—15.
5. Величенко Г.Д. Функция категории оценки в выражении уточнительно-пояснительных отношений в тексте / Г.Д. Величенко // Единицы языка в коммуникативном и номинативном аспектах : межвузовский сборн. научн. трудов. — Ленинград, 1996. — С. 44—53.
6. Вільчинська Т.П. Семантико-словотвірна характеристика оцінних назв осіб в українській мові : авторефер. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 “Українська мова” / Т.П. Вільчинська. — Львів, 1996. — 16 с.
7. Вольф Е.М. О соотношении квалификативной и дескриптивной структур в семантике слова и высказывания / Е.М. Вольф // Известия АН СССР. — Серия литературы и языка. — М., 1981. — № 4. — С. 391—397.
8. Вольф Е.М. Функциональная семантика оценки / Вольф Елена Михайловна. — М. : Наука, 1985. — 228 с.
9. Іващенко В.Л. Конотативно-оцінний аспект семантики назв осіб за родом діяльності, місцем проживання та національною належністю : дис. ... кандидата філол. наук : 10.02.01 / Іващенко Вікторія Людвігівна. — К., 1997. — 178 с.
10. Кононенко В.І. Оцінка як етнолінгвістична категорія / Кононенко В.І // Кононенко В.І. Мова. Культура. Стиль : збірник статей. — Київ—Івано-Франківськ, 2002. — С. 54—74.
11. Космеда Т. Аксіологічні аспекти прагмалінгвістики : формування і розвиток категорії оцінки / Т. Космеда. — Львів : ЛГУ, 2000. — 350 с.
12. Мурясов Р.З. Опыт анализа оценочного высказывания / Р.З. Мурясов, А.С. Самигуллина, А.Л. Федорова // Вопросы языкознания. — 2004. — № 5. — С. 68—78.

13. Селезнёв М.Г. Референция и номинация / М.Г. Селезнёв // Моделирование языковой деятельности в интеллектуальных системах. — М. : Наука, 1987. — С. 64—78.
14. Соловій У.В. Оцінно-образна номінація у структурі художнього тексту (на матеріалі “малої прози” кінця 19 — поч. 20 ст.) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 “Українська мова” / У.В. Соловій. — Івано-Франківськ, 2003. — 24 с.
15. Телия В.Н. Коннотативный аспект семантики номинативных единиц / Телия В.Н. — М. : Наука, 1986. — 141 с.
16. Телия В.Н. О различии рациональной и эмотивной (эмоциональной) оценки / В.Н. Телия // Функциональная семантика : оценка, экспрессивность, модальность : in memoriam Е.М. Вольф / [под ред. О.Н. Селиверстовой и В.З. Демьянкова]. — М. : ИЯ РАН, 1996. — С. 31—38.
17. Труб В.М. О функционировании компонентов эстетической и других оценок в значениях лексических единиц (с привлечением материала украинского языка) / В.М. Труб // Логический анализ языка. Языки эстетики : концептуальные поля прекрасного и безобразного / [отв. ред. Н.Д. Арутюнова]. — М. : Индрик, 2004. — С. 585—596.
18. Хэар Р.М. Описание и оценка / Р.М. Хэар // Новое в зарубежной лингвистике. — Вып. 16. Лингвистическая прагматика : сборник / пер. с разн. яз. / [сост. и вступ. ст. Н.Д. Арутюновой и Е.В. Падучевой; общ. ред. Е.В. Падучевой]. — М. : Прогресс, 1985. — С. 183—195.
19. Художній текст — слово — образ : лінгвостилістичний аналіз : монографія / [М.І. Голянич, І.О. Бабій, Н.Я. Іванишин та ін.] ; за ред. М.І. Голянич — Івано-Франківськ : Видавництво Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника, 2010. — 408 с.

АНОТАЦІЯ

У пропонованій статті висвітлюються особливості співвідношення описової та оцінної структур висловлювання і номінації. Обґрунтовується залежність інтерпретації таких номинативних засобів від контексту, в якому вони використовуються. Виділяються два види дескриптивно-оцінних сполук: контекстуально-оцінні та власне оцінні.

Ключові слова: дескрипція, кваліфікація, аксіологія, контекст.

АННОТАЦИЯ

В предложенной статье анализируются особенности соотношения описательной и оценной структур высказывания и номинации. Обусловливается зависимость интерпретации таких номинативных единиц от контекста, в котором они используются. Выделены два вида дескриптивно-оценных конструкций: контекстуально-оценные и сугубо оценные.

Ключевые слова: дескрипция, квалификация, аксиология, контекст.

SUMMARY

In offered clause the question of connection both parity of descriptive and estimated structures of the statement and names is shined. The dependence of interpretation similar names from a context is proved, in which they are used. Two kinds of descriptive designs are allocated: context-estimated and descriptive-estimated.

Key words: description, qualification, evaluation, context.